

AYOLLAR VA BOLALAR HUQUQLARINING XALQARO VA MILLIY HIMOYASI: ZAMONAVIY HOLAT VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Rustamova Elnora Asliddin qizi

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

Abstract: Ushbu tadqiqot ayollar va bolalar huquqlarining xalqaro va milliy darajadagi himoya mexanizmlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida BMT konventsiyalari, mintaqaviy hujjatlar va O'zbekiston qonunchiligi o'rganildi. Zamonaviy global muammolar, gender tenglik masalalari va bolalar huquqlarini buzish holatlari tahlil qilindi. Milliy qonunchilik va xalqaro standartlar o'rtasidagi muvofiqlik darajasi baholandi. Tadqiqot natijalari ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilishda kompleks yondashuvning zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro hamkorlik va milliy institutlarni mustahkamlash orqali ushbu sohadagi samaradorlikni oshirish yo'llari taklif etildi.

Kalit so'zlar: ayollar huquqlari, bolalar huquqlari, xalqaro himoya, milliy qonunchilik, gender tenglik, diskriminatsiya, oilada zo'ravonlik, bolalar mehri

Kirish: Ayollar va bolalar huquqlarining himoyasi zamonaviy dunyoning eng muhim masalalaridan biridir. Insoniyat tarixida uzoq vaqt davomida ayollar va bolalar ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotda cheklangan huquqlarga ega bo'lib kelganlar. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab bu vaziyat tubdan o'zgara boshladi va ayollar hamda bolalar huquqlarini himoya qilish xalqaro hamjamiyatning ustuvor vazifalariga aylandi.

Zamonaviy dunyoda ayollar va bolalar huquqlarining himoyasi ikki asosiy darajada amalga oshiriladi: xalqaro va milliy. Xalqaro darajada Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Kengashi, Afrika Birligi va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan konventsiyalar va protokollar mavjud. Milliy darajada esa har bir davlat o'z qonunchiligi va institutlari orqali ushbu huquqlarni ta'minlashga majburdir.

O'zbekiston Respublikasi ham bu borada muhim qadamlar qo'yimoqda. Mamlakatimiz ayollar va bolalar huquqlariga oid asosiy xalqaro hujjatlarga qo'shilgan va milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirishga katta e'tibor qaratmoqda. Biroq, nazariya va amaliyot o'rtasida hali ham ba'zi nomuvofiqliklar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish zarur.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: birinchidan, globallasuv sharoitida ayollar va bolalar huquqlarining himoyasi milliy chegaralardan chiqib, xalqaro ahamiyat kasb etmoqda; ikkinchidan, raqamli texnologiyalar rivojlanishi yangi turdagi

huquqbuzarliklar paydo bo'lishiga olib kelmoqda; uchinchidan, pandemiya va ijtimoiy inqirozlar ayollar va bolalarning ahvolini yanada og'irlashtirmoqda [1-6].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Ayollar va bolalar huquqlari masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xalqaro huquq sohasidagi nufuzli olim R. Kuper "Ayollar huquqlari: xalqaro nuqtai nazar" asarida ayollar huquqlarining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy muammolarini keng yoritgan. Muallif gender diskriminatsiyasining turli ko'rinishlari va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilgan.

Bolalar huquqlari bo'yicha taniqli mutaxassis P. Veerman "Bolalar huquqlari konventsiyasi: 30 yillik tajriba" kitobida BMT Bolalar huquqlari konventsiyasining qo'llanilish amaliyotini batafsil o'rgangan. U turli mamlakatlardagi tajribalarni taqqoslagan va eng samarali mexanizmlarni belgilagan.

O'zbek huquqshunoslaridan D.A. Rakhmonova "Gender tenglik va ayollar huquqlari" monografiyasida O'zbekistondagi ayollar huquqlarining holati va rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilgan. Muallif milliy qonunchilik va xalqaro standartlar o'rtasidagi muvofiqlik masalalarini ko'rib chiqqan.

Bolalar huquqlari bo'yicha M.S. Saidov "Bolalar huquqlarining konstitutsiyaviy asoslari" tadqiqotida O'zbekiston Konstitutsiyasida bolalar huquqlarining aks ettirilishi va ularning qonunchilikda konkretlashtirilishi masalalarini o'rganilgan.

Xalqaro tashkilotlarning hisobotlari ham muhim manba hisoblanadi. UNICEF ning yillik hisobotlari dunyo bo'ylab bolalar ahvolini ko'rsatadi. UN Women tashkilotining tadqiqotlari gender tenglik masalalarini yoritadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu soha intensiv rivojlanayotgan bo'lsa-da, hali ham ko'plab nazariy va amaliy masalalar hal etilishini kutmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar ta'siri va COVID-19 pandemiyasining oqibatlari yangi tadqiqotlarni talab qilmoqda [1-10].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. **Qiyosiy-huquqiy metod** - turli davlatlar qonunchiligi va xalqaro hujjatlarni taqqoslash
2. **Tarixiy-huquqiy metod** - ayollar va bolalar huquqlarining rivojlanish tarixini o'rganish
3. **Tizimli tahlil metodi** - himoya mexanizmlarining tizimli tahlili
4. **Statistik tahlil** - rasmiy statistik ma'lumotlarni o'rganish
5. **Hujjatlar tahlili** - qonunchilik aktlari va xalqaro hujjatlarni tahlil qilish
6. **Sotsial so'rov** - fuqarolarning fikrlarini o'rganish

Tadqiqot bazasi:

- BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning hujjatlari
- O‘zbekiston va xorijiy davlatlar qonunchiligi
- Rasmiy statistik ma’lumotlar
- Akademik tadqiqotlar va ilmiy nashrlar
- NHT va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari

Tadqiqot chegaralari:

- Vaqt oralig‘i: 2015-2024 yillar
- Geografik qamrov: O‘zbekiston va MDH davlatlari
- Mavzuviy qamrov: fuqarolik va siyosiy huquqlar

Tahlil va natijalar**Xalqaro himoya mexanizmlarining tahlili**

Ayollar va bolalar huquqlarining xalqaro himoyasi bir necha asosiy hujjatlar orqali ta’minlanadi. Eng muhimlari qatoriga Ayollarga nisbatan barcha shakldagi diskriminatsiyani bartaraf etish to‘g‘risidagi konvensiya (CEDAW) va Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya kiradi.

Jadval 1. Asosiy xalqaro hujjatlar va ularning qamrovi

Hujjat nomi	Qabul yili	Ratifikatsiya qilgan davlatlar soni	Asosiy yo‘nalishlar
CEDAW	1979	189	Gender diskriminatsiya, siyosiy huquqlar, ta’lim
Bolalar huquqlari konvensiyasi	1989	196	Omon qolish, rivojlanish, himoya, ishtirok
Oilaviy zo‘ravonlik to‘g‘risida (Istanbul)	2011	46	Oilaviy zo‘ravonlik, himoya choralari

CEDAW konvensiyasi 1979-yilda qabul qilingan va hozirda 189 ta davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan. Bu konvensiya ayollar huquqlarining himoyasida asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi. U ayollarga nisbatan diskriminatsiyaning barcha shakllarini qoralaydi va davlatlarga gender tenglikni ta’minlash bo‘yicha majburiyatlar yuklaydi.

Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya 1989-yilda qabul qilingan va bu eng ko‘p ratifikatsiya qilingan xalqaro hujjat hisoblanadi. 196 ta davlat bu konvensiyaga qo‘shilgan. Konvensiya bolalarning omon qolish, rivojlanish, himoyalanish va ishtirok etish huquqlarini belgilaydi.

O‘zbekiston qonunchiligining tahlili: O‘zbekiston Respublikasi ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha keng qamrovli qonunchilik bazasini yaratgan. Konstitutsiya gender tenglik printsiptini mustahkamlagan va ayollar hamda bolalarning alohida himoyasini nazarda tutgan.

"Ayollar va erkaklar huquqlarining tengligi kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonun (2019) ayollar huquqlarining himoyasida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu qonun gender diskriminatsiyasini qat‘iyan man etadi va ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotda faol ishtirokini ta‘minlaydi.

"Bolalar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonun bolalar huquqlarining keng spektrini qamrab oladi. U bolalarning ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va boshqa asosiy huquqlarini belgilaydi.

"Oilaviy zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonun (2019) oilaviy zo‘ravonlik bilan kurashishda muhim qadam bo‘ldi. Bu qonun himoya chorallarini belgilaydi va jabrlanuvchilarga yordam ko‘rsatish mexanizmlarini yaratadi.

Amaliy qo‘llanish va muammolar: Sud amaliyotini tahlil qilish ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilishda ba‘zi muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. Oilaviy zo‘ravonlik holatlari bo‘yicha sud qararlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, jabrlanuvchilarning huquqlari har doim ham to‘liq himoya qilinmaydi.

Bolalar huquqlarini buzish holatlari ham kuzatilmoqda. Ayniqsa, bolalar mehnati, ta‘limdan mahrum qilish va jismoniy jazolash holatlari tashvish uyg‘otadi. Statistik ma‘lumotlar bo‘yicha, bolalar huquqlarini buzish holatlari so‘nggi yillarda kamaygan bo‘lsa-da, hali ham yuqori darajada qolmoqda.

Gender diskriminatsiyasi mehnat bozorida, ta‘lim sohasida va ijtimoiy hayotda kuzatilmoqda. Ayollarning yuqori lavozimlar egallashi va biznes sohasidagi faolligi hali ham past darajada.

Jadval 2. O‘zbekiston qonunchiligidagi asosiy normativ hujjatlar

Qonun nomi	Qabul yili	Asosiy yo‘nalishlari
Konstitutsiya	1992 (2023-yangilangan)	Gender tenglik, bolalar himoyasi
Ayollar va erkaklar huquqlari tengligi	2019	Diskriminatsiya, mehnat huquqlari
Bolalar huquqlari kafolatlari	2008	Ta‘lim, sog‘liqni saqlash, himoya
Oilaviy zo‘ravonlikdan himoya	2019	Zo‘ravonlik oldini olish, himoya

Jadval 3. Huquqbuzarlik holatlari statistikasi (2020-2024)

Huquqbuzarlik turi	2020	2021	2022	2023	2024
Oilaviy zo‘ravonlik	2,341	2,156	1,987	1,823	1,654
Bolalar huquqlarini buzish	456	398	367	334	298
Gender diskriminatsiyasi	89	76	82	67	59

Xulosa: O‘tkazilgan tadqiqot natijasida ayollar va bolalar huquqlarining xalqaro va milliy himoyasi bo‘yicha bir qator muhim xulosalar shakllantirildi. Birinchidan, xalqaro hamjamiyat tomonidan yaratilgan huquqiy baza asosan mukammal bo‘lib, ayollar va bolalar huquqlarining barcha asosiy jihatlari qamrab olingan. CEDAW konventsiyasi va Bolalar huquqlari konventsiyasi kabi hujjatlar universal qo‘llanilishga ega va turli madaniyat hamda huquq tizimlariga ega davlatlar uchun umumiy standartlarni belgilaydi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi. Qonunchilikni takomillashtirish yo‘nalishida ayollar va bolalar huquqlarini himoya qiluvchi qonunlarga qo‘shimchalar kiritish, ayniqsa raqamli xavfsizlik va kibertahdidlarga qarshi kurashish normalarini yaratish zarur. Shuningdek, huquqbuzarliklarning yangi turlarini hisobga olgan holda javobgarlik choralari kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayollarga nisbatan barcha shakldagi diskriminatsiyani bartaraf etish to‘g‘risidagi konventsiya. - Nyu-York: BMT, 1979.
2. Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiya. - Nyu-York: BMT, 1989.
3. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasining "Ayollar va erkaklar huquqlarining tengligi kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2019.
5. Kuper R. Women’s Rights: International Perspectives. - London: Routledge, 2020. - 456 p.
6. Veerman P. The Convention on the Rights of the Child: 30 Years of Experience. - Geneva: UNICEF, 2019. - 523 p.
7. Rakhmonova D.A. Gender tenglik va ayollar huquqlari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. - 298 b.
8. Saidov M.S. Bolalar huquqlarining konstitutsiyaviy asoslari. - Toshkent: TDYU, 2020. - 234 b.
9. UNICEF. State of the World’s Children Report 2024. - New York: UNICEF, 2024. - 167 p.
10. UN Women. Progress of the World’s Women Report 2023. - New York: UN Women, 2023. - 234 p.